

з чистим серцем, з бездоганим життям». Про це ж свідчать і святі отці останніх століть. За словами святителя Феофана Затворника, «міра (норма) причащатися на місяць один раз або два рази – найблагочестивіша», хоча «нічого не можна сказати несхвального» і про частіше причастя (лист 5). В цьому питанні кожен віруючий може керуватися такими словами цього святого: «Святих Таїн причащайтесь частіше, якщо духовний отець дозволить, тільки намагайтеся завжди приступати і з належним приготуванням і більше – зі страхом і трепетом, щоб, звикнувши, не стати приступати байдуже» (лист 4). Ця порада святителя повинна слугувати правилом для всіх віруючих християн, щоб споживати Божественні Дари достойно і спасительно для життя вічного.

1. Святитель Василій Великий. Творіння. – Т.1, кн.2. – К., 2010.
2. Святитель Іоан Золотоустий. Творіння. – Т.8, кн.1. – К., 2010.
3. Святитель Феофан Затворник. Письма. Т.9, – М., 2011.
4. Книга правил. – К., 2008.
5. Служебник. – К., 2000.
6. Типикон. – М., 1906.

протоієрей Олег МАЛАНЯК

Богословська полеміка про три глави на V Вселенському Соборі

*Кожен, хто переступає вчення Христове
і не перебуває в Ньому, не має Бога;
хто перебуває в ученні Христовому,
має і Отця і Сина
(2 Ін. 1: 9)¹*

V Вселенський собор² не має справи з якоюсь новою ерессю, як і попередні та наступні Вселенські собори. Його задача вужча, його діяльність збігається з діяльністю III та IV Вселенських соборів. Він вирішує спір про три глави або про трьох осіб, уже померлих, але які своєю попередньою діяльністю та вченням продовжували спокушати Церкву. Особи ці – Феодор, єпископ

Мопсуестійський, Феодорит, єпископ Кірський та Іва, єпископ Едеський – усі померли в V столітті. Були вони відомі тим, що брали пряму або непряму, та все ж таки рішучу участь у появі та розвитку несторіанської ересі та в боротьбі цієї ересі проти Православ'я. Та незважаючи на це, жоден із них не був засуджений ні III Вселенським собором, який вирішував питання про несторіанське вчення, ні Халкідонським собором, який обговорював рід діяльності Феодорита та Іви й, певною мірою, мав привід висловити своє судження про Феодора Мопсуестійського. Пам'ять про цих трьох осіб, як про не вповні православних, не зникла й у VI столітті, коли відбувався V Вселенський собор. Найбільше про помилки цих мужів пам'ятали монофізити, вороги Церкви. Вишукуючи можливості всіляко шкодити інтересам Православ'я, вони говорили, що Церква дотримується несторіанської ересі, оскільки вона не засуджує Феодора Мопсуестійського, Феодорита Кірського й Іву Едеського, – докоряли Церкві в прихованій прихильності до несторіанства. «Єретики (монофізити), за словами одного зі свідків, ганьбили священників Церкви як послідовників Несторія (Діяння...V, 51). Особливо монофізити нападали на IV Вселенський Халкідонський собор, оскільки на ньому було виголошено осудження монофізитського вчення, нападали тому, що собор не засудив Феодора, Феодорита та Іву й таким чином, на думку монофізитів, виявив себе прихильником їхніх поглядів, близьких до несторіанства. Таким чином, хоча ці згадувані особи зійшли з історичного поприща, давно померли, однак же Церква не змогла забути про них; монофізити нагадали Церкві про них, аби зашкодити гідності й спокою Церкви. З іншого боку, багато єретиків минулого V століття також зберігали міцну пам'ять про Феодора, Феодорита й Іву. Несторіан було багато в Східній Римській імперії, та іменними імператорськими указами твори Несторія були вилучені з публічного використання, тому, за таких обставин, для підтримання своєї ересі несторіани замість творів Несторія стали вивчати та поширювати праці тих церковних священників, які повністю або частково проводили несторіанські ідеї чи буди прихильниками цієї ересі, а саме до них і належали Феодор, Феодорит та Іва (Діяння... V, 31 – 32). Це, у свою чергу, непокоїло Церкву не менше за нападки, які робили монофізити на Православ'я щодо згаданих трьох осіб.

Для того, щоб відібрати в одних (монофізитів) можливість нападати на Церкву, а інших (несторіан) позбавити засобів утвердження у своїй ересі, Церкві належало висловити осудження Феодора, Феодорита та Іви за те, що ними було написано й зроблено

на користь несторіанства та всупереч інтересам Православ'я. За цю справу й береться Церква за напученням тодішнього імператора Юстиніана. Справи Церкви були для Юстиніана предметом найревнішого служіння, у цьому він був другим Костянтином Великим. За справами Церкви імператор готовий забути про свої прямі державні обов'язки. Найпалкіше бажання Юстиніана – возз'єднання з Церквою чисельних монофізитів, що проживали у Візантійській імперії, і на релігійній єдності заснувати єдність та міць громадянську, якої так потребувала держава. З цією метою імператор узявся скласти великий богословський труд, яким хотів довести помилковість монофізитської думки й чистоту віри та переконань Православної Церкви. Та цим намірам не судилося здійснитися, твір не був написаний, натомість було вжито інших заходів із возз'єднання монофізитів із православними. При дворі імператора серед наближених до нього людей знаходився Феодор Аскида, архієпископ Кесарії Каппадокійської, який мав неабиякий вплив на Юстиніана. У своїх власних цілях він вказав імператору більш правильний засіб досягнення мети, ніж написання твору, спрямованого проти монофізитів; Феодор доводив, що варто лише піддати анафемі Феодора, Феодорита та Іву,³ які ще досі не осуджені й через яких монофізити з підозрою дивляться на Православ'я та Халкідонський собор, як запанує мир церковний, і монофізити охоче перейдуть до Церкви, а імператор укриє себе вічною славою. Порада сподобалась Юстиніану.⁴ Були всі підстави серйозно поставитись до такої важливої поради. І справді, у 533 році одна з партій монофізитів прямо заявляла, що головною причиною небажання прийняти Халкідонський собор є те, що Феодорит та Іва визнані православними, незважаючи на їхнє несторіанство.⁵

Керуючись думками Феодора Аскиди, які повністю збігались із його намірами так чи інакше повернути монофізитів до Православ'я та маючи за мету відібрати в несторіан засіб розповсюдження свого псевдовчення, Юстиніан видав указ (приблизно 544 року), яким піддав анафемі Феодора Мопсуестійського з усім його вченням і творами, Феодорита Кірського за його твори, у свій час скеровані проти Кирила Александрійського й III Вселенського собору, Іву Едеського за його послання Марію Персу, яке засвідчувало несторіанські вподобання цього єпископа. Указ цей до нас не дійшов, як саме Юстиніан осуджував цих трьох глав,⁶ можна судити лише за уривками, що збереглись у сучасників. Про Феодора, зокрема, в указі говорилось: «Якщо хто не анафематствує Феодора Мопсуестійського та вчення його або мислить подібно до нього, то

йому анафема».⁷ Про Іву ж говорилося так: «Якщо хто нечестиве послання до Марія, яке, кажуть, складене Івою, уважає православним і є захисником цього послання, та не піддає його анафемі, незважаючи на те, що воно погано говорить про св. Кирила, засуджує 12 Кирилових анафематств (проти Несторія), вихваляє Феодора Мопсуетійського, тому анафема».⁸ Вірогідно, що так само, як про Іву, указ говорив і про Феодорита Кірського.⁹

Указ був виданий Юстиніаном для того, щоб його прийняли й підписали всі представники церковної влади та щоб, таким чином, він набув загального церковного значення. Та це не так легко було зробити, як уявляв собі Юстиніан. Указ викликав велике збурення та суперечки в Церкві. Істинні причини, що викликали таке збурення та суперечки полягали в тому, що про кожного з названих – Феодора, Феодорита, Іву – справді можна було сперечатися: хто був знайомий із церковною історією минулого V століття, той завжди міг знайти підстави для того, щоб або погоджуватись із указом Юстиніана (засуджувати Феодора, Феодорита й Іву) або захищати їх. Після виходу указу Юстиніана знайшлися такі, що зневажали його, і такі, що захищали. Розгорілася суперечка. У житті трьох глав й у ставленні Церкви до них можна було легко зайти підстави як для осудження, так і для неосудження кожного з них. Історія давала багатий матеріал як на користь, так і проти трьох глав. Розглянемо, у чому полягають ці підстави.

Феодора Мопсуестійського можна було осуджувати, але, з іншого боку, можна було й захищати. Феодор був учителем єретика Несторія, якщо не в прямому, то в переносному смислі, тобто, Несторій, безперечно, виховувався на творах Феодора й із них засвоїв єретичні переконання. Учення Феодора нічим істотно не відрізнялося від несторіанського. Він озброювався проти церковного вчення, що від св. Марії Діви народився Бог-Слово, припускав, що між Богом-Словом і людиною Христом за часи земного життя було єднання не повне, він відрізняв в особі Боголюдини храм (людство) від присутнього в ньому Бога, заперечував назву «Богородиця», яке дала церква св. Марії Діві й т. ін.)¹⁰ Церква V століття, коли розвинулось і поширилось несторіанство, добре розуміла спорідненість учення Феодора з Несторієвим і в особі того чи іншого її представника промовляла своє слово осудження на твори Феодора. Св. Кирило, який боровся із Несторієм, в одному з послань так пише про Феодора: «Феодор був отцем злих помислів Несторія, твори його містили огуду набагато страшнішу, ніж твори Несторія» (Діяння...V, 132). В іншому посланні, написаному до Акакія, єпископа Мелитенського, св. Кирило на-

голошує: «Багато хто дивується тому, що написане Феодором містить таку ж саму, якщо не набагато гіршу, нечестиву хворобу, ніж Несторієва. Бо ж не Феодор був учнем Несторія, а навпаки; вони наче промовляють одними вустами та вивергають одну отруту з серця свого. Феодор мав огудний язик та перо, слухняне йому» (Діяння...V, 173). У посланні до самого імператора Феодосія Молодшого Кирило прямо називає Феодора «батьком нечестя Несторієва» (Діяння... V, 174) і намагається спонукати імператора вжити заходів проти творів Феодора (Діяння... V, 133). Кирило, крім того, написав твір проти облуд Феодора, у якому він не знаходить достатньо слів для змалювання та викриття лжевчень Феодора. Тут він, окрім іншого, писав: «Феодор ганить таїнство Христа і наче заперечує Бога-Слово за те, що Він заради нас благоволив перетерпіти муки. Він підносить себе над невимовною премудрістю, говорячи майже разом з іудеями Спасителю всіх: «Не за добре діло камінням тебе побити хочемо, але за богохульство» (Іоан. 10: 33). Та в іншому місці: «Жахнися небо на це!» (Іер. 2: 12). О невимовне злослів'я! О язик, що говорить нечестиве проти Бога, о розум, вкрай зухвалий!». І далі: «Не підносьте високо ріг ваш і не говоріть на Бога неправду! (Пс. 74: 6). Чи довго будеш чинити наругу над стражденним Христом?» (Діяння... V, 111 – 112, 117). Св. Прокл, архієпископ Константинопольський, зі свого боку, подібно до Кирила, вступає у боротьбу з єретичними думками Феодора Мопсуестійського. Він склав твір, у якому зібрав витяги з книг Феодора, що містили єретичні думки, і надіслав його до Антіохійського церковного округу, для того, щоб ці думки були піддані анафемі, однак при тому не було згадане ім'я самого Феодора. (Діяння... V, 133). На той час рішучою боротьбою з думками Феодора ознаменовується єпископ Равула з Едесси, в Месопотамії. Його ревність стає зрозумілішою, якщо взяти до уваги, що Месопотамія стала гніздом несторіанства, тут оселились несторіани й почали перекладати твори Феодора на сірійську, перську та вірменську мови. Равула, вимагаючи сприяння Кирила у боротьбі з вченням Феодора, писав йому: «Яксь прихована хвороба зістарилась на Сході, що наче невиліковна рана виснажує тіло Церкви й для багатьох невідома, а серед тих, хто начебто ревний до вченості, таємно користується повагою, бо єпископ Кілікійський Феодор, муж, що вміє переконувати, одне казав на трибуні церкви, та інші підступи на погибель виклав у творах» (Діяння... V, 137). Державна влада за часів св. Кирила також не залишалась стороннім спостерігачем поширення вчення й творів Феодора Мопсуестійського, вона озброїлась їх заборноюю.

У «Діяннях» П'ятого Вселенського собору знаходимо два укази, які були видані Феодосієм Молодшим проти Феодора разом з Несторієм.¹¹ В одному указі цього імператора читаємо: «Учення нечестивого й заразливого Феодора (і Несторія) здалося нам огидним; так само, як і всі, хто наслідуює його помилки й погоджується з його нечестям, справедливо й самі заслуговують на таке ж визначення й одягаються в сором. Тому цим нашим законом ми повеліваємо, щоб ті, хто по всій землі знаходяться в згоді з найбільш нечестивим і нікчемним вченням Феодора, віднині називались симоніанами. Нехай ніхто не наважиться читати чи мати в себе, чи переписувати святотатські книги, викладені Феодором (і Несторієм), що суперечать правовому вченню та викладу єпископів, що зібрались в Єфесі (на III Вселенський собор). Слід, щоб книги ці були старанно розшукувані, а знайдені були публічно перед усіма спалені» (Діяння... V, 141 – 142). Подібні погрози викладено й в іншому указі того ж імператора щодо вчення й творів Феодора Мопсуестійського. (Діяння... V, 143 – 144). Прихильники Феодора у своїй повазі до цієї особи виходили за межі законності, спокушаючи істинних синів Церкви. Ось який випадок стався в місті Кірі, в Антіохійському патріархаті, за часів царювання попередника Юстиніана Юстина. Поширилась чутка, що єпископ міста Кіра Сергій здійснив якесь небувале святкування на честь Феодора Мопсуестійського та інших представників несторіанства. Уряд був вражений неочікуваною звісткою. Почалося розслідування справи; чутки підтвердилися; єпископ Сергій був позбавлений своєї кафедри. (Діяння... V, 329 – 330, 353 – 355). Усі вищевикладені нами факти, що говорили не на користь Феодора, могли бути обернені й справді обертались засобом для осудження цього єпископа, після того, як Юстиніан своїм указом поставив питання про Феодора. У цих фактах партія гонителів Феодора знаходила багатий матеріал для осудження та огуди його пам'яті.

Але й партія захисників Феодора не стояла осторонь: у її розпорядженні також могли бути факти що давали достатньо підстав для захисту пам'яті Феодора від ганьби й анафеми. Феодор помер (428 р.) перед Третім Вселенським собором (431 р.), на якому розглядалось учення Несторія, споріднене з ученням Феодора. Таким чином, хоч його ідеї і були не православними, він помер, перебуваючи в мирі зі св. Церквою. Два Вселенських собори, III і IV, хоча мали певні приводи висловити своє судження про неправославність Феодора, не зробили цього. Головний керівник Третього Вселенського собору Кирило, звичайно, добре знав про спільність ідей Феодора та Несторія, проте питання про Феодора

на соборі не ставив. Можливо тому, що в цей час Феодора не було серед живих. Коли на III Вселенському соборі був представлений і зачитаний Символ, який видавали за символ Феодора, хоча в ньому були висловлювання не зовсім точні в догматичному розумінні, отці Собору не проголосили осудження на Символ.¹² Ця обставина здавалась захисникам Феодора цілком сприятливою для його пам'яті; Собор, здавалось, своїм мовчанням убезпечував від огуди символ Феодора. У вигідному для Феодора світлі його прихильники намагались виставити *10-те діяння* Халкідонського собору, на якому розглядалась справа Іви Едеського, причому на Соборі було прочитано такий відгук про Феодора з послання Іви: «Тиран нашого міста (єпископ Равула) під приводом віри карає не тільки живих, але й тих, що давно відійшли до Бога. Одним із цих останніх є блаженний Феодор (Мопсуестійський), проповідник істини й учитель Церкви, який не тільки за життя своє навертав єретиків до істинної віри, але й після смерті у своїх творах залишив синам Церкви духовну зброю. Його й дерзнув він (Равула) відверто анафематувати перед Церквою; його, який за ревністю Божою не тільки своє власне місто від омани навернув до істини, але й віддалені Церкви навчив своїм ученням» (Діяння... IV, 227 – 228).¹³ Собор Халкідонський, вислухавши ці похвали Феодору, нічого не сказав проти них. Це могло дати підстави прихильникам Феодора захищати його як особу, похвалам якої не вважав за потрібне протистояти собор Вселенський. Подібні люди могли на користь Феодора витлумачити й те, що від Іви собор Халкідонський вимагав виголосити анафему на Несторія, але зовсім не вимагав анафеми на Феодора, незважаючи на єдність учення обох осіб. (Діяння... IV, 244). Це можна було пояснити так: собор Халкідонський не вважав законним проголосити анафему на Феодора. Але це ще не все, у чому можна було знайти привід для захисту Феодора, з чого випливає, що Церква начебто ще охороняла пам'ять Феодора від осудження. Відомо було, що й гонителі Феодора з IV століття, якими були св. Кирило, св. Прокл, імператор Феодосій Молодший, берегли пам'ять Феодора. У ті часи, коли Кирило й Прокл після III Вселенського собору почали боротьбу проти Феодора та його творів, як заражених несторіанством, з'явилися й борці проти того ж Феодора, але борці нерозумні, нерозсудливі, які у своїх протидіях Феодору заходили так далеко, що навіть православні думки його проголошували єретичними; це були монахи й клірики з Вірменії та Персії, заражені монофізитством.¹⁴ Вони звернулись до Прокла й до самого імператора з проханням, у якому енергійно молили їх піддати осудженню Фе-

одора: «Просимо, щоб була у вас єдність проти Феодора і свято-татських глав та думок його і тих, які думають або навчають подібному. Просимо, щоб через вас осуджений був на ім'я, ще перед тим осуджений безіменно (тобто у творі Прокла проти Феодора); більше від Несторія святоататський у різноманітному нечесті Феодор. (Діяння... V, 130). Автори прохання писали: «Ми поклали визнати Феодора таким, що ухиляється в усьому від правоти догматів» (Діяння... V, 128). Голос цих нерозумних противників Феодора, що мислили як монофізити, примусив бути більш обережними, більш м'якими в ставленні до Феодора колишніх його палких гонителів, а саме Прокла й Кирила. До цього приєдналися й інші обставини, які також вимагали особливої обережності від вождів Православ'я в діяльності проти Феодора. Ми маємо на увазі зазначити високу повагу, якою ім'я та праці Феодора користувалися в усьому великому патріархаті Антіохійському. Наскільки високою й глибокою вона була в Антіохійців до Феодора видно з таких фактів: Антіохійська церква, дізнавшись, що Кирило й Прокл уражають прокляттям Феодора, почала заступатися за честь цього представника Антіохійської богословської школи. Кирилові писали, що Феодор багато в чому вчив згідно з Афанасієм Великим, Василієм Великим, Григорієм Богословом, і якщо осуджувати Феодора, то доведеться осуджувати й цих великих учителів Церкви. Кирило дізнався, що Антіохійська церква сильно захвилювалась при звістці про анафему на Феодора; у церковному Антіохійському окрузі почалися зібрання християн, на яких народ виголошував: «Хай примножиться віра Феодора! Так віруємо, як Феодор!» (Діяння... V, 400 – 401). Мало того, архієпископ Антіохійський Іоан та єпископи його округу зібралися на Собор, на якому покладено було твердо стояти за Феодора й клопотатися за нього перед Проклом та імператором Феодосієм. З цією метою Собор склав захисний лист за Феодора до Прокла: «Наші душі вражені через розповсюдження наклепів не тільки проти живих, але й проти блаженного Феодора, що мирно відійшов від цього життя, проти Феодора, який сорок п'ять років яснив своїм ученням, заперечуючи всяку єресь, який помер, багато зробивши у боротьбі з єрессю й написавши десять тисяч книг, якого поважали священики, царі й народи і вважали його першим серед усіх. Тепер же піднялось збурення не тільки між нами (єпископами), але й між усім народом християнським; жодне церковне свято не відбувається без заколотів, піднімаються повстання проти нас самих, і все тому, що не хочуть чути, щоб піддані були анафемі померлі отці».¹⁵ З подібним сильним листом на захист Феодора

звертається собор Антіохійський і до Феодосія Молодшого. У ньому між іншим було сказано: «Священний імператоре! Якщо знайдеться щось темне у творах його (Феодора) або інших осіб за це не варто неодмінно карати. Хто життя своє прожив гідно, тому ми маємо віддавати повну славу й судити про них, не виходячи з того, у чому їх звинувачують. І чи можливо, щоб учителі Церкви, будучи людьми, уникнули наклепів? Навіть саме Євангеліє і те єретики витлумачують по-своєму, спотворюючи божественні слова. Ось, що говоримо ми, усі єпископи антіохійські, що зібралися на Собор».¹⁶ Через ревність, з якою отці церкви Антіохійської захищали Феодора, представникам духовної та світської влади в Імперії нічого не залишалось, як заради миру церковного піти на поступки до певної міри друзям Феодора в питанні про нього. Саме так і було. Кирило пише до Іоана, архієпископа Антіохійського, заспокоює його стосовно Феодора, називає Феодора «мужем дивовижним, що набув величної слави», не схвалює тих, що «волають проти нього, ненавидять його»; він називає таких тими, що «спрямовуються невідомо на кого й уражають повітря». (Діяння... V, 168 – 169). В іншому посланні до самого Прокла Кирило ставився поблажливо, м'якше до пам'яті Феодора; відверто висловлюється проти анафемі на Феодора. Ось, що писав він Проклу: «Сам Третій Вселенський собор не піддав анафемі його (Феодора) за іменем для того, щоб ті, що ставляться з повагою до цього мужа, не відійшли від Церкви. Розсудливість у цьому є прекрасною і мудрою справою, оскільки, якби він був живим і сприяв огудам Несторія чи хотів би віддати голос з те, що він написав, то він і у власній особі підданий би був анафемі. Та оскільки він *відійшов до Бога*, то достатньо, як я думаю, аби тільки нерозумно написане ним було відкинуте тими, хто мають правильні думки» (Діяння... V, 403). «Відійдіть ви самі, що натягаєте луки проти праху, бо немає того, кого звинувачуєте ви. Я поступаюся тим, хто говорить, що грішно глумитися над померлими, навіть якщо вони були світськими, а тим більше над тими, які відійшли від життя в єпископському сані». (Діяння... V, 170, 403). Зі свого боку Прокл теж почав інакше ставитися до питання про осудження Феодора. Збереглися уривки його листа до Іоана Антіохійського, у якому він пише: «Коли я писав тобі, що треба піддати анафемі Феодора чи будь-кого іншого з уже померлих? Коли я повідомляв тобі, щоб імена Феодора та інших осіб були піддані анафемі? Вони відійшли до Бога; зайвим буде тих піддавати нарузі після смерті, на кого при житті ми не покладали жодної провини».¹⁷ Імператор Феодосій видає указ, яким він, у свою чергу, хоче захистити честь та

ім'я Феодора від проклять. Цей указ звернений до Іоана Антіохійського. Закликаючи в ньому всіх до миру і спокою, імператор пише: «Нехай ніхто не насмілюється починати будь-що проти тих, які померли в мирі з Церквою».¹⁸

Таким чином, сперечатися про Феодора було можливо; противники Феодора могли в попередній історії вказувати на одні факти, а захисники – на інші.

Не менше було можливостей сперечатися за і проти Феодорита Кірського. Життя й діяльність його були сповнені тривоги; його можна було однаково виставляти і єретиком, і ревним православним. На осудження Феодорита могли вказувати такі факти з історії його життя: перед Третім Вселенським собором, під час його проведення і одразу після нього Феодорит залишався прихильником несторіанства.¹⁹ Прихильність його до Несторія видно з деяких його листів, написаних різним особам та самому Несторію. Так, у листі до останнього він писав: «З тим, що несправедливо й протизаконно зроблено було проти твоєї святості, я не дозволю собі погодитися й тоді, коли б хто-небудь відсік мені обидві руки». В іншому листі до одного Нікомідійського єпископа Феодорит говорить: «На осудження високоповажного й святішого єпископа Несторія, яке, кажуть, зроблено, ми не повинні давати згоди». У листі до Олександра, єпископа Єрапольського, він також говорить: «Я і раніше говорив твоїй святості, що якщо вчення володаря мого високоповажного й святішого єпископа Несторія буде засуджено, я не буду спілкуватися з тими, хто це зробить». Про своє ставлення до Третього Вселенського собору в одному листі Феодорит оголошує: «Я жодним чином не погоджуся на осудження Несторія, яке схвалено в Ефесі» (Діяння... V, 448 – 449). Феодорит, взявши сторону Несторія і поділяючи, хоча й не до кінця, вчення цього єретика, у той же час палко нападав на головного борця з несторіанством – Кирила Александрійського. Він розбирав відомий твір Кирила – анафематизми проти Несторія – і засуджував Кирила за його вчення, вважаючи його єретиком, послідовником Аполлінарія, який заперечував у Боголюдині Христі душу людську й допускав страждання Христа як Бога. Наводимо деякі уривки з полеміки Феодорита проти Кирила. «Муж (тобто Кирило), якому доручено пасти й ввірено таке стадо, і велено лікувати немічних овець, не лише сам хворий, і надто сильно, але й намагався заразити хворобою й овець, і гірше диких звірів терзає овець своїх. Мене особливо засмучує те, що під іменем і виглядом благочестя та будучи в достоїнстві пастиря він вивергає ересь та огуду й відновлює знищене раніше

пуде й нечестиве вчення Аполлінарія». Самого Кирила він називає людиною «зухвалою, підступною», його вчення «нісенітницею, снопами єретичного насіння». (Діяння... II, 126 – 127, 139). В іншому випадку, пишучи на захист Феодора Мопсуестійського, якого заперечував Кирило, Феодорит засуджував Кирила, цього захисника істини, з неменшою палкістю. Він писав: «Що запалило в тобі, захиснику істини, стільки ревності, що ти так і стільки бундючишся проти Феодора й виставляєш його нечестивим язичником разом з іудеями та садомлянами? Що нового (єретичного) сказав Феодор, що ти закидав його ганьбою, наказавши йому притримати язик, а сам пустив його бігти без узди. Якою незграбною мовою, наче з похмілля, і скільки хули ти вилив проти нього. (Діяння... V, 148). Кирило, у свою чергу, спростовуючи заперечення, які надавав Феодорит проти нього, дає найсуворіші відгуки про характер і вчення єпископа Кірського. Він писав проти Феодорита: «Ти, що відкриваєш проти нас величні уста, ти витончено споглядаєш таїнство ледь-ледь в бадьорому стані, начебто крізь сон й у сп'яніння». Кирило називає його «наклепником зухвалим, підступним, що блукає у непотребних мудруваннях», і вчення його «дивним і суперечливими до істини словами, безсоромним спротивом слову Божому, перекручуванням догматів істини». (Діяння... II, 131, 143, 145, 155); нарешті, прямо оголошує його послідовником Несторія: «Ти щирий наслідувач мерзотності Несторія» (Там само, 184). Таким чином, схильність Феодорита до несторіанства, його боротьба з Кирилом, його опір Третьому Вселенському собору й авторитетний відгук про нього Кирила дали сильну зброю гонителям Феодорита в спорі про трьох глав.

Але, з іншого боку, не без зброї залишались у боротьбі з противниками Феодорита й захисники його честі та пам'яті. Феодорита правомірно можна було відстоювати як мужа, що послужив на благо церкви, і як прихильника Православ'я. Феодорит не залишився на завжди сліпим приборчником Несторія; коли Феодорит з'ясував характер діяльності та вчення Кирила, він перестав вороже ставитися до нього й Третього Вселенського собору, возз'єднався із Вселенською церквою. Коли ж почало розвиватися монофізитство, він став першою жертвою підступів монофізитів; зробився сповідальником за православ'я, оскільки собор «Розбійницький» 449 року позбавив Феодорита єпископського сану, а імператор Феодосій II відправив його на заслання.²⁰ Але найважливішою обставиною, якою можна було скористатися для захисту Феодорита мало бути його виправдання на соборі Халкідонському, IV Вселенському. Феодорит на соборі «Розбійниць-

кому» був позбавлений єпископства; Собор Халкідонський, на прохання Феодорита, мав переглянути цей вирок, що й було зроблено у *восьмому діянні*. Як тільки з'явився Феодорит на це засідання, отці стали вимагати: нехай Феодорит негайно піддасть анафемі Несторія. Феодорит на це відповів: нехай будуть зачитані документи, на підставі яких тепер розглядається його справа, і отці побачать, що він не согрішив у вірі. Отці знову повторили свою вимогу: «Ми не хочемо нічого читати, негайно анафематствуй Несторія». Тоді Феодорит сказав: «Я і виховувався між православними, і навчений православно, і проповідував православно, і не тільки Несторія на Євтихія, але й усякої людини, яка неправильно мислить, цураюсь і вважаю відлученою». Але отці були не задоволені таким поясненням і говорили: «Зрозуміло скажи: анафема Несторію і вченню його, анафема Несторію і друзям його!» Феодорит продовжував ухилятися від такого рішучого анафематствування на Несторія. Єпископи знову вигукували: «Скажи зрозуміло: анафема Несторію та тим, що однаково з ним думають. Феодорит замість виконати вимогу заявив, що він спочатку викладе, як саме він вірує. Отці перервали його знову, вигукуючи з обуренням: «Він єретик, несторіанин, геть єретика!» Тоді Феодорит без всяких ухильнянь, зрозуміло і виразно вимовляє анафему на Несторія: «Анафема Несторію і тому, хто не визнає св. Діву Марію Богородицею, і тому, хто єдиного та єдинородного Сина розділяє на двох синів. Так я мислю!» При цьому Феодорит заявив, що він приймає догматичне послання папи Льва. Собор одностайно визнав його виправданим. Отці вигукували: «Феодорит гідний престолу, православний учитель, хай прийме Церкву, Феодориту-єписопу хай буде повернута Церква!» (Діяння... IV, 179 – 181). Із цього дослідження справи Феодорита, що мала місце на соборі Халкідонському, видно, що отці Собору зустріли Феодорита з підозрою, вважаючи його таємним несторіанином, що Феодорит не одразу вимовив анафему на Несторія, а вагався і тим доводив, що підозри Собору стосовно його особистості не безпідставні (цим могли скористатися на шкоду Феодориту його противники), але що кінець кінцем істина взяла гору в душі Феодорита над усякою схильністю до єресі, що й визнали отці Собору (а це було вірною запорукою, якою могутньо могли користуватися у своїх інтересах захисники цього єпископа). Захисники Феодорита, беручи до уваги вирок собору Халкідонського йому, могли вказувати на осудження Феодорита, якого вимагав указ Юстиніана, як на відвертий спротив цьому Собору, як на прагнення похитнути його авторитет, як на шкідливу спробу змінити

уже вирішене голосом всієї Церкви. Причому, на користь Феодорита сучасники Юстиніана правомірно могли вказувати на те, що він своїми богословськими трудами надто багато послужив Церкві, щоб засуджувати його за деякі твори, написані ним не на користь Православ'я, і що помер він у мирі з Церквою. Отже, і про Феодорита можна було сперечатися: Церква знала за ним немало непохвального, але знала й багато похвального.

Третя особа, про яку сперечається церква, після виходу указу Юстиніана, що містив у собі осудження трьох глав, був Іва, єпископ Едеський. Його життя давало багато доказів і на користь його несторіанства, і на користь його православ'я. Незабаром після собору Третього Вселенського, зробившись єпископом Едеським, Іва став відомий як прибічник думок Несторія, піклувався про переклад несторіанських творів на сирійську мову й завдавав очевидної шкоди Церкві, у чому йому й докоряв Прокл (Діяння... V, 182, 232). Окрім того, збирались два помісних Собори для розгляду між іншими злочинами Іви й еретичних несторіанських його поглядів у Бериті й Тірі (близько 448 р.). На Соборі в Бериті на нього було донесено, що він несторіанин і св. Кирила називав еретиком (Діяння... IV, 211). Тут же один із обвинувачів розповів таке про нечестиві думки Іви: є звичай у св. Церкві, за яким Іва в день Пасхи або за день роздає клірикам власноруч щось для свята. Збираючись зробити це, він спочатку розмовляє і таким чином роздає. Він говорив перед всіма кліриками, що були присутні для прийняття того, що роздається для свята. Вимовляючи проповідь, він сказав: «Не заздрю Христу, який став Богом, бо наскільки став Він, став і я». Щоб зрозуміти цей вислів у прямому значенні, треба взяти до уваги, що якщо Іва мислив по-несторіанськи, то міг сказати ці слова, спираючись на вчення про розділення у Христі двох сутностей (Діяння... IV, 214 – 215). На Соборі в Тірі його звинувачували як неправильно мислячого і такого, що навчає всупереч вченню благочестя, тобто по-несторіанськи. (Діяння... IV, 188). Подібні звинувачення, які зводились на Іву в його часи, мали показати його як людину підозрілу стосовно вчення віри. Але ж ні Собор в Бериті, ні Собор в Тірі не проголосив його еретиком. На першому Соборі, коли його звинувачували в тому, що він називав Кирила еретиком, Іва зізнався, що він справді називав його еретиком, але тільки тоді, коли ще не відбулося примирення між ним, Кирилом та Іоаном, архієпископом Антіохійським (з приводу осудження Несторія). Коли ж Кирило та Іоан, у відомстві якого жив Іва, примирились між собою і перший витлумачив свої анафематизми, що спокушали єпископів Антіохійського округу,

ми, – оголосив Іва, – були у взємному листування з Кирилом та спілкуванні з ним. (Діяння... IV,220 – 221). Стосовно звинувачення, яке висувалося проти Іви на тому ж Соборі, що начебто він публічно в проповіді говорив: «Я не заздрю Христу» і т. ін., то Іва рішуче відкидав силу цього звинувачення. На Соборі він говорив: «Анафема тому, хто це говорить, зводить наклеп, оскільки я цього не говорив. Ні, я дозволю розсікти себе десять тисяч разів, ніж сказати ці слова; я навіть не мислив цього» (Діяння... IV, 214). На Соборі в Тірі Іва також захищав себе проти звинувачень у непервослав'ї, і не без успіху. Собор прийняв його поясненнями, саме коли він урочисто обіцяв у свій Едеській церкві проклясти Несторія і тих, хто захоплювався його творами або його словами, коли пояснив, що він подібно до Іоана Антіохійського примирився з плином часу з Кирилом і вважає Третій Вселенський собор Собором, спонуканим від Духа Святого й рівним з Нікейським I Вселенським собором. (Діяння... IV, 189). Проте справа про чистоту віри єпископа Іви на цьому не закінчилась. Обвинувачами його вона була перенесена на собор Ефеський 449 року, або «Розбійницький», де прагнення обвинувачів увінчались успіхом. Іва був позбавлений єпископства, зрозуміло, через те, що Собор цей визнав його думки несторіанськими. Заключний суд у справі Іви відбувся вже на соборі Халкідонському на дев'ятому та десятому засіданнях. Вирок собору «Розбійницького» стосовно Іви тут був визнаний таким, що не має жодної сили і значення (Діяння... IV, 193 – 194, 236 – 237) . Для того, щоб випробувати ступінь православ'я Іви, Халкідонський собор вимагав від нього, щоб він прокляв Несторія та Євтихія, що Іва й виконав з готовністю й глибокою щирістю. Халкідонські отці говорили йому: нехай він анафематствує Несторія та Євтихія і їхнє вчення. Іва відповідав: «Я уже письмово піддав анафемі Несторія та його вчення й нині анафематствую його десять тисяч разів. Оскільки те, що один раз зроблено на задоволення (Собору), то хоча б робилось десять тисяч разів, не завдає скорботи. Анафема й самому Несторію та Євтихію. Анафематствую й усякого, хто мислить не так, як мислить цей святий Собор». (Діяння ... IV, 245). Окрім того, на соборі Халкідонському була зачитана заява кліриків Едеської церкви, що Іва був православним (хай будемо ми прокляті, – писали вони, – якщо ми знаємо, що Івою було сказано щось неприйнятне кафолічною вірою» (Діяння... IV, 230 – 231). Після цього Іва, як муж непідозрюваний в ставленні до Православ'я, був відновлений у своєму єпископському сані.

Усі ці викладені нами факти стосовно Іви могли давати підстави для неоднозначних суджень про нього; з одного боку, без-

сумнівно, був час, коли Іва подібно до Феодорита був противником Кирила й Третього Вселенського собору; але, з іншого боку, немає сумніву в тому, що Іва свої помилки виправив, очистив себе й був оголошений людиною, що мислить правильно, самим Халкідонського собором. Якщо більше уваги звертали на перший період його життя й на свідчення його обвинувачів, то могли осуджувати його; якщо ж більше уваги звертали на другий період його життя й на вирок йому Халкідонського собору, могли виправдовувати й захищати його. Отже, сперечатися й про Іву було можливо. Та взагалі, усі ці факти мали лише другорядне значення у спорі про Іву. Головним предметом спору про Іву було його *послання до Марія Перса*.²¹ Це послання серед доказів несторіанських поглядів Іви було представлено обвинувачами цього єпископа ще раніше IV Вселенського собору, було прочитане й на Халкідонському соборі. Зміст цього послання був такий, що на ньому можна було побудувати й звинувачення проти Іви, і захист його. Перша половина послання прямо й рішуче говорила проти Іви, на шкоду йому. Тут: 1) Кирило був звинувачений негідним чином; його було описано єретиком і смутотворцем. Іва писав: «Відбулась суперечка – між Несторієм та Кирилом. Вони написали один проти одного пагубні книги. Оскільки Несторій сказав у своїх книгах, що блаженна Марія не є Богородицею, то багато хто думав, що він був послідовником Павла Самосадського (єретик III ст.), який говорив, що Христос був чистою людиною. А Кирило, бажаючи спростувати книги Несторія, згрішив і виявився послідовником вчення Аполлінарія. Бо він говорив, подібно до нього, що Сам Бог-Слово зробився людиною, отже не було відмінності між храмом, тобто людською сутністю Христа, та Сущим в Ньому, тобто Божеством. Він написав дванадцять глав про те, що сутність Божественна і людська Господа нашого Ісуса Христа одна. Це сповнено всякого нечестя» (Діяння... IV, 225; V, 233). 2) Про собор Ефеський Третій Вселенський лист відгукується з неповагою; діяльність його він вважає проявом особистих підступів Кирила й причиною безкінечних заворушень у Церкві. Іва писав: «У результаті дебатів було вирішено зібрати в Ефесі й разом розсудити про книги Несторія та Кирила. Але перше, ніж всі єпископи, яким звеліли зібратися, прибули до Ефеса, цей Кирило оволодів слухом усіх завдяки якійсь отруті, що засліпила очі мудрих. Він скористався ненавистю, яку відчували до Несторія, і без суду й слідства скинув його. Це стало причиною великої скорботи; єпископи ворогували з єпископами й народи з народами. Кожний переслідував ближнього свого, як ворога» (Діяння... IV,

226 – 227; V, 234 – 235). 3) У своєму листі Іва підносить Феодора Мопсуестійського, незважаючи на його єретичні думки такими похвалами, які були абсолютно неприпустимі в устах людини істинно православної, і при цьому засуджує тих, хто, сповідуючи Православ'я, засуджували твори й вчення Феодора. У листі читаємо: «Багато хто, не маючи перед очима страху Божого, під приводом вболівання за Церкву, поспішали розпалити ворожнечу, яку приховували в серцях своїх. Одним із таких є тиран нашого міста (тобто єпископ Равула). Він під приводом віри не тільки карав живих, але й тих, які давно відійшли до Бога. Одним із цих останніх є блаженний Феодор, проповідник істини й учитель Церкви, який не тільки за життя свого навертав єретиків до істинної віри, але й після смерті залишив синам Церкви духовну зброю. Саме його, Феодора, дерзнув він відверто анафематувати перед Церквою, його, який за ревністю Божою не тільки своє власне місто від омани навернув до істини, але й віддалені Церкви навчив своїм ученням. І про книги його скрізь було проведено багато досліджень не тому, що були вони чужі істинній вірі, а через приховану ворожнечу, яку той (Равула) мав проти нього за те, що він відверто викривав його на Соборі.» (Діяння... IV, 227 – 228; V, 235). Такий зміст першої частини листа, друга ж частина листа могла б бути використана на захист Іви. У ній йшлося про те, що Іва із співчуттям ставився до примирення, яке після Третього Вселенського собору відбулось між Кирилом, захисником православної вчення, та Іоаном Антіохійським (який раніше був прибічником Несторія), і після якого настає в Церкві мир та спокій. Тобто друга частина листа показує, що Іва, якщо спочатку й стояв на боці несторіан, згодом перейшов на бік православних. Тут він писав: «Бог, що завжди піклується про Свою Церкву, забажав, щоб серце Кирила пом'якшилось. Кирило та Іоан почали спілкуватися один з одним, ворожнеча припинилась; у Церкві настав мир. І в Церкві немає розколу, але мир, як було раніше. Ворожнеча вже заспокоїлась і стіновище ворожнечі зруйновано» (Діяння... IV, 229, V, 236). Крім того, у посланні міститься хоч і коротке, але яскраве антинесторіанське сповідання віри, із якого видно, що вчення Іви, принаймні пізнього періоду його життя, було поза підозрою. Він говорить, що навчений та утверджений божественним вченням, що «два єства, одна сила, одна особа, яка є один Син Господь наш Ісус Христос» (Діяння... IV, 226; V, 234). Тепер, якщо судити про Іву на підставі цього послання, то можна вважати його таким, що заслуговує як на осудження, так і на поблажливе ставлення. Справді, Іва за це послання більше заслуговував на осудження,

ніж на поблажливість, тому що й після того, як він перейшов на бік православних, про що говорить його послання, він все ж таки дозволяє собі висловлюватися про Кирила й Третій Вселенський собор у тоні ворожнечі. Як би там не було, собор Халкідонський, беручи до уваги інші свідчення чистоти віри Іви, як ми зазначали вище, виправдав Іву. Але саме це виправдання, коли постало за часів Юстиніана питання про Іву, зробилось предметом різних тлумачень. У вироку, який виголосили отці халкідонські цьому єпископу, сторони спору знаходили опору для захисту й осудження Іви. (Діяння... V, 247 – 249). Одні (захисники Іви) вважали, що отці Собору визнали Іву православним і саме його послання не вартим догани, інші (противники його) стверджували, що отці Собору не схвалювали послання Іви й дивились на нього, як на єретика, що розкаювся, й тільки тому заслужив прощення Собору. Підставами для такого різночитання могли бути судження отців Халкідонського собору, у яких вони винесли свій вирок Іві. Наприклад, папські легати й Максим, патріарх Антіохійський, безумовно визнали Іву православним; вони говорили: «Після прочитання хартії ми дізналися із заяв єпископів, що Іва виявляється невинуватим. Прочитавши його послання, ми дізналися, що він православний» (Діяння... IV, 240 – 241). Інші отці, що проголосили свій суд над Івою, винесли інший вирок, наприклад, Анатолій, патріарх Константинопольський, і Ювеналій, патріарх Єрусалимський. Вони говорили (слова Ювеналія): «Божественне писання повеліває приймати тих, що навернулися з єретиків. Тому ми вважаємо справедливим висловити милосердя Іві, який, до того ж, уже старий, повернувши йому, як православному, достоїнство єпископства» (Там само). На підставі цих різних суджень про Іву захисникам його здавалось необхідним захищати не лише особу Іви від осудження, але й саме його послання; осуджувати послання, здавалось їм, означало зазіхати на авторитет IV Вселенського собору. Навпаки, противники Іви, звертаючи увагу на голоси Анатолія та Ювеналія, вважали, що осудження послання Іви не лише не завдає жодної образи IV Вселенському собору, а саме робить те, що зробив сам Собор. Із відкритих нами фактів стосовно Феодора, Феодорита та Іви впливає, що спір про трьох глав мав значний запас матеріалів. Після видання указу Юстиніана суперечка могла спалахнути й справді спалахнула.

Згода єпископів Сходу на осудження трьох глав. – Первісний спротив церкви Західної осудженню трьох глав: латинські духовні особи в Константинополі, єпископ Африканський Понтіан і його послання. – Римська церква й послання до неї Ферранда. –

прагнення Юстиніана схилити папу Вігілія на осудження трьох глав, прибуття папи до Константинополя й поведінка його тут; папа схиляється до осудження трьох глав. – Подальший спротив Заходу осудженню трьох глав: диякони Рустік і Севастіан, Африканський та Іллірійський собори; Факунд та виклад його твору «На захист трьох глав». – Нові заходи Юстиніана для досягнення згоди Церкви на осудження трьох глав: собор Мопсуестійський 550 р., релігійний указ Юстиніана з розбором заперечень про осудження трьох глав. – Необхідність нового Вселенського собору.

Своєму указу, виданому в 554 р., у якому проголошувалась анафема на особу й твори Феодора Мопсуестійського, на деякі твори Феодорита та лист Іви до Марія Перса, імператор Юстиніан хотів надати загально церковного значення. З цією метою він вимагав, щоб під ним підписались усі представники церковної влади – патріархи та єпископи. Та досягнути цього було нелегко. Думка про те, що цим осудженням принижувався Халкідонський Собор і може похитнутися його авторитет, одних із єпископів змусила не поспішати виконувати імператорські повеління та бажання, а інших зробила явними ворогами указу.

Східні патріархи спочатку прийняли указ з недовірою і вагались підписувати його. Але досить недовго. Згодом вони підписались і почали діяти разом з імператором. Перша особа, від якої імператор вимагав підпису указу, був патріарх Константинопольський Мина. Він підписався не одразу; спочатку вважав, що осудження трьох глав, якого прагнув імператор, загрожує небезпекою авторитету собору Халкідонського. Але потім він підписався за умови, що він визнає свій підпис недійсним, якщо папа Римський не погодиться підписати указ.²² Другий східний патріарх, Зоїл Александрійський, підписався під указом Юстиніана теж не без вагань і тільки після примусу з боку Юстиніана.²³ Третій східний патріарх, Єфрем Антіохійський, спочатку оголосив себе ворогом указу Юстиніана, відмовився його підписувати, і лише небезпека втратити свою патріаршу кафедру спонукала його виконати вимогу.²⁴ Подібно ставився до указу при його виданні й патріарх Єрусалимський Петро. Він оголосив перед єрусалимськими монахами, що той, хто підпише указ, – ворог Халкідонського собору. Але кінець кінцем і він погодився виконати волю імператора.²⁵ За цими очільниками церкви підписались інші єпископи Сходу.²⁶ Таким чином, згоду на осудження трьох глав на Сході імператор отримав. Більша частина Церкви підтримала, хоч і не без вагань, волю Юстиніана.

Інакше поставилась Церква Західна до указу. На Заході всі як один стали на боротьбу з ним. Такий спротив своїй волі імпера-

тор зустрів передусім у самому Константинополі від латинських духовних осіб: папський апокрисіарій (повірений) у Константинополі Стефан після виходу імператорського указу перервав церковне спілкування з патріархом Миною й забороняв іншим спілкуватися з ним, коли дізнався, що Мина підписав указ. Проти указу повстав і єпископ Дакій Медіоланський, який у цей час був у столиці Сходу.²⁷ Та це був лише початок спротиву указу, який отримав підтримку на всьому Заході. З особливою ревністю чинили спротив осудженню трьох глав африканські єпископи. Коли від них почали вимагати підписання указу, вони рішуче висловились проти нього. Від імені єпископів африканських імператору написав послання єпископ Понтіан, у якому він висловив свою незгоду з наміром Юстиніана. У цьому посланні після слів привітання імператору Понтіан писав: «З вашого останнього указу ми дізналися, і це нас сильно збентежило, що ми повинні осудити Феодора, твори Феодорита й лист Іви. Їхні твори нам мало відомі. Якщо вони дійдуть до нас і ми їх прочитаємо, так само як інші твори, неприйнятні істинній вірі, то ми осудимо їх, але не авторів, уже померлих. Якби вони донині були живі й не захотіли засудити свої гріхи, то лише в такому випадку їх треба було б справедливо осудити. Чому служитиме осудження наше, якщо вони не можуть виправитись у своїх помилках? Боїмося, государю, щоб осудження їх не послужило на користь монофізитів; і як би, не бажаючи нехтувати невеликим, не прийти до ще більшої ересі та труднощів. Та й для чого нам вести війну з померлими? Вони перед лицем Судді істинного, вище Якого немає іншого судді. Залиш, господарю, мир церквам! Засуджуючи вже померлих, ти повинен будеш карати й живих за непослух, і за них дати відповідь Тому, Хто прийде судити живих і мертвих».²⁸ У Римі указ імператора також зустрів спротив. Коли Римському папі Вігілію став відомий указ Юстиніана, він не підписався під ним, а натомість примусив двох своїх дяконів (Пелагія й Анатолія) дізнатися в африканських єпископів про те, як дивляться вони на осудження трьох глав. У відповідь на це питання вчений карфагенський дякон Фульгенцій Ферранд написав послання до Риму, у якому висловив свою незгоду з указом Юстиніана і яке стало рушійним для Римської церкви.²⁹ Провідні думки, висловлені Феррандом у його посланні, такі: 1) погодитись з указом Юстиніана – значить нападати на авторитет Халкідонського собору. «Неможна відкидати суд, змінювати судження давніх отців, які збиралися в Халкідоні. Не повинен Собор, стосовно якого не було жодного сумніву багато років, раптом втрачати повагу; визначення його не можуть

залишатися твердими, якщо торкнуться хоч одну частину його й матимуть її достойною засудження. Усе, що затверджено на цьому Соборі, повинно постійно мати твердість. Якщо хтось захоче похитнути одне в Соборі, той похитне все його визначення. Якщо у визначеннях віри цього Собору, хоч би яка вода солодка витекла з уст колишніх єпископів, то яким чином можливо, щоб із тих же самих уст у справі Іви-єпископа витекла не вода солодка, а гірка жовч? Даремно нам стали би говорити: отці Халкідонські у вірі були хороші, але погано зробили, що прийняли послання Іви. Якщо одна частина соборної діяльності не схвалюється будь-ким, то загрожує небезпека, що будуть не схвалювати й весь Собор. Апостол сказав: мала закваска заквашує усе тісто (1 Кор. 5: 6). Тому, якщо в усій масі визначень святих отців відкритється хоч невелика частка кислої суміші, усю масу треба буде визнати шкідливою. Ось, що один єпископ міста Юстиніани Карфагенської, – говорить Ферранд, – писав імператору Феодосію: «Як у справах божественних, так і світських ніщо не буде утримувати своєї міцності, коли щось одного разу належним чином вирішене нащадки надумують виправляти». Отже, яким чином знову будемо обговорювати те, що вже обговорене давно? Кожний обвинувач має право на апеляцію лише тоді, коли може звернутися до вищого суду; але до кого звернемося в цьому випадку? Де ми знайдемо вищих суддів у церкві? Із яких країн чи міст зберемо ми єпископів, які були б кращі за попередніх єпископів, які мали б владу виправляти вироки предків? Скажу ще: якщо піддаються докорам визначення Халкідонського собору, то якби не піддався подібній небезпеці й собор Нікейський. Треба пам'ятати, що Вселенські собори займають за церковним авторитетом друге місце після книг Св. Писання». ³⁰ 2) Померлих осуджувати не можна. «Яка користь вести боротьбу з уже померлими чи творити смуту в Церкві через таких? Якщо людина, будучи ще живою, винувата й осуджена, і перш, ніж встигла заслужити прощення, взята від світу цього, то стосовно такої людини не може бути зроблено прощення ніким. Якщо ж хтось звинувачений у чомусь і потім отримав прощення, і в мирі з Церквою відійшов до Бога, такого суд людський не може вже осуджувати. ³¹ 3) Імператор своїм указом чинить насилля над совістю членів церкви. «Ніхто не може нав'язувати свою думку іншим, що мислять інакше. Звичайно, кожний може в бажанні утвердження віри висловлювати письмово, що він думає, та все ж не з тим, аби написане ним примушувати приймати інших. Як багато святі й достойні вчителі трудилися у проповідуванні Слова, яких сам Господь через духа мудрості й знання закликав до

навчання віруючих і до боротьби з єретиками, – але й вони ніколи не вимагали підпису під своїми книгами. Апостол каже: «пророки нехай говорять двоє чи троє, інші нехай розмірковують». (1 Кор. 14: 29). Але вони ніде не говорять: нехай підписуються або нехай змушують до підпису. Він повеліває сумлінно випробовувати промовлене, щоб через довірливість не впасти в оману. Нікого не примушують сказане будь-ким приймати на рівних із висловами Св. Писання, але надається на розсуд кожного, що він прийме, а що відкине. Уже тому немає необхідності в підписі сказаного будь-ким, що цим віднімається можливість згодом мислити інакше, хоча б потім істина й відкрилася в усьому світлі. Благочестивий дослідник відшуковує істину, та не поспішає, щоб знайдене ним одразу було прийняте іншими, А ще сам готовий погодитись із тими, хто краще мислить у цьому питанні. 32 Після прийняття указу Юстиніана в Римі, так само, тобто вороже, він був прийнятий в інших місцях, наприклад в Елладі та Іллірику.³³

Таким чином, спочатку суперечка про трьох глав була такою: Східна церква прийняла бік імператорського указу й погодилась на осудження трьох глав; Західна церква, навпаки, заявила про свій спротив намірам Юстиніана. Загальноцерковного значення, як бажав того імператор, указ не отримав. Це спонукає Юстиніана діяти рішуче стосовно Заходу. Оскільки на чолі західних єпископів стояв Римський папа, як патріарх західний, то імператор зважився всіма зобами перетягнути його на свій бік. Поки папа залишався далеко від східної столиці, Константинополя, впливати на нього в інтересах справи було нелегко; тому імператор викликав тодішнього папу Вігілья (547 р.) в Константинополь.³⁴ Але спочатку й в Константинополі папа представляв себе противником осудження трьох глав. Від дозволив собі навіть дещо більше. Ласкаво прийнятий при дворі Юстиніана, оточений почесностями, папа не тільки не думав погоджуватись на осудження трьох глав, але навіть свою думку хотів нав'язати всій Східній церкві. Тому, прибувши до Константинополя, він відлучив патріарха Константинопольського Мину на чотири місяці від церковного спілкування за його згоду на осудження трьох глав; зі свого боку, Мина зробив те ж саме з Вігільєм.³⁵ Невідомо, на що б обернулася ця справа, якби папа залишався вірним своїй думці щодо питання про трьох глав. Але папа не міг не поступитись: частково через слабохарактерність, частково через вплив на нього двору, частково через згоду східних єпископів на осудження трьох глав Вігільй і сам погодився на їх осудження. Свою змінену думку він висловив в оприлюдненому ним документі, де він повністю по-

годжувався з волею Юстиніана й рішенням Східної церкви, засудив Феодора за його вчення й твори, Феодорита за деякі його твори, написані проти Православ'я, та Іву за його відомий лист.³⁶ Коли папа Вігілій приєднав свій голос до голосу чотирьох східних патріархів, здавалось, питання про трьох глав підходило до кінця. Проте насправді цього не сталося. Згода Вігілія на осудження трьох глав спричинила на Заході сильний спротив. Зрада папи Вігілія поглядів, яких, як ми бачили, дотримувався Захід, покликала західне духовенство на боротьбу із самим папою як відступником від віри. Спротив папі відкрився в самому Константинополі серед осіб, що належали до оточення Вігілія. Це були диякони Рустік, рідний племінник папи, та Севастіан. Вони почали противитись розпорядженню папи разом. Почали спілкуватись з іншими противниками осудження трьох глав, підбадьорювали тих, хто писав у тому ж дусі на Заході. Вони стали засуджувати Кирила Александрійського, вірогідно, за його намагання піддати анафемі твори Феодора, ревно захищали його твори, говорили, що папа стає противником визначень Халкідонського собору, писали листи до різних місць, доводячи неправильність осудження трьох глав, чим настільки збурили церкву, що в деяких місцях справа між сперечальниками доходила до кровопролиття. Вони звертались із проханням до імператора Юстиніана й доводили йому, що сучасник IV Вселенського собору папа св. Лев був захисником творів Феодора Мопсуестійського. За все це диякони Рустік і Севастіан разом із багатьма іншими учасниками їхнього «заколоту й скопу» були позбавлені свого церковного достоїнства (Діяння... V, 337, 339 – 340, 342). Цим справа спротиву папі Вігілію не обмежилась. Чим більше поширювалася чутка на Заході про поведінку папи в Константинополі, тим більше зростали там церковні смути. Єпископи африканські залишались вірними своєму переконанню. Вони зібрали Собор (у 550 р.), папу Вігілія за його згоду осудити трьох глав відлучили від церковного спілкування, поки він не покається, та писали імператору Юстиніану на захист трьох глав.³⁷ Іллірійські єпископи також підняли свій голос на захист трьох глав. Іллірійський собор (в 549 р.) написав послання до імператора, у якому доводилася помилковість осудження трьох глав. Той же Собор осудив одного з єпископів (Бенената) за те, що він насмілювався засуджувати трьох глав.³⁸ У віддаленій Галлії теж почалось церковне заворушення проти папи, про якого поширилась чутка, що він іде всупереч постановам своїх попередників. (Діяння... V, 349 та наст.); те ж саме було й в інших місцях (Діяння... V, 345).

Але найбільшим борцем проти осудження трьох глав на Заході був африканський єпископ Факунд, який приблизно в цей час видав свій великий твір під назвою «На захист трьох глав». У ньому він озброюється всією своєю ученістю й дотепністю на захист кожної з трьох осіб, яких вимагали осудити. Зробимо виклад провідних думок цього твору. На захист Феодора Мопсуестійського Факунд писав: «Феодор помер у мирі з Церквою; його вкривали похвалою достойні мужі, цілий Собор антиохійських єпископів писав на його захист. Його не засудив собор Халкідонський, коли читалось на ньому послання Іви, у якому сиплеться похвала на Феодора; Собор вимагав від Іви, щоб він виголосив анафему на Несторія; стосовно Феодора, Собор, незважаючи на те, що слухав хвалу йому, не вимагав осудження Феодора, а значить, Собор помилював його.³⁹ Вишукуючи підстави для осудження Феодора, марно посилаються на приклад Кирила, який засуджував Феодора. Кирило й засуджував, і захищав Феодора – й до того ж: як будемо наслідувати Кирила в осудженні Феодора, якщо це буде нападом на Халкідонський собор, на якому Феодора не було засуджено? Якщо з точністю йти стопами Кирила, доведеться огуджувати й осуджувати Іоана Златоустого, архієпископа Константинопольського; адже коли Аттік, архієпископ Константинопольський, вніс ім'я Іоана до церковних пом'яників, Кирило писав до нього: «Накажи викреслити ім'я Іоана зі списку єпископів. Якщо ж це дозволено, то дозволено внести й ім'я зрадника Юди до числа імен апостольських». Тоді чому ж стосовно Іоана Златоустого не підтримуєте Кирила, а стосовно Феодора хочете підтримати?⁴⁰ Даремно роблять, коли хочуть осудити Феодора як єретика, беручи до уваги помилки його, – єретик не той, хто помиляється, але той, хто, будучи викритим у неправослав'ї, все ж таки залишається впертим.⁴¹ Св. отці, перш ніж осудити будь-кого як єретика, спочатку напучували його, аби він змінив свої думки на краще; якщо ж він не змінювався, погрожували йому осудженням, давали йому час на роздуми, скільки вважали за потрібне. У цьому розумінні й апостол говорить: «єретика, після першого і другого напоумлення, цурайся (Тит. 3: 10). Як же осуджувати Феодора як єретика, коли він умер? Чи не означає це чинити всупереч прикладу отців і на порушення заповіді апостола? І чи можуть бути дотримані правильні форми церковного судочинства? Нехай з'явиться обвинувач проти Феодора й на доказ свого обвинувачення зробить посилання на твори його; але чи може він з клятвою підтвердити, що все, що видається за твори Феодора, справді Феодором написано? Потім, собор Халкідонський у спра-

ві Іви, засудженого собором «Розбійницьким» заочно, заявив: «Нехай ніхто не судить відсутнього»; ви хочете судити не просто відсутнього, а навіть померлого. Невже легше помилитися стосовно живого, і важче зробити помилку стосовно померлого? Далі, на суді церковному кожний підсудний може зректись, що він не робив того, у чому його звинувачують або якимось пояснити справу на свою користь, чи кінець кінцем відмовитись від помилок, у яких його звинувачують. Але Феодор не може скористатися всіма цими вигодами живого підсудного. Хіба Феодор, будучи живим, не міг би виголосити осудження на свої помилки або, виправившись у думках своїх, вважатися виправданим? Але які засоби до виправдання має Феодор за дійсних умов осудження? Нарешті, сам Христос сказав: що ви зв'яжете на землі, те буде зв'язане на небі, і що розв'яжете на землі, те буде розв'язане на небі. (Мф. 18: 18). Цим дається знати, що не можна після смерті розв'язувати тих, хто зв'язані були на землі, і не можна зв'язувати після смерті тих, хто не були зв'язані на землі. Тому св. отці забороняли судити тих, хто вже помер.⁴² На доказ неможливості осудження Феодора Факунд посилається також на те, що в творах Феодора багато думок правильних, спільних із зауваженнями отців Церкви; тому осуджувати твори Феодора означає осуджувати й св. отців, які писали в тому ж дусі, що й Феодор.⁴³ На захист єпископа Іви та його суперечливого послання Факунд говорив: осудження листа Іви є нападом на Халкідонський собор, а цілісність, недоторканність та авторитет цього Собору захищає сам Юстиніан в одному своєму указі, коли говорить: «Св. Халкідонський собор ми приймаємо й затверджуємо». Якщо ж собор Халкідонський, як й інші попередні Вселенські собори, не має піддаватися жодному порушенню, то, – приходять до висновку Факунд, – яким чином лист Іви може бути осуджений як нечестивий та несторіанський, якщо цього не зробив названий Собор.⁴⁴ Церква, зі свого боку, також стверджує недоторканність собору Халкідонського, адже й папа Лев, і всі східні єпископи твердили, що не було жодних додатків до його визначень. Але імператор, незважаючи на це, хоче зробити такі постанови стосовно вирішеного на Соборі, які будуть прямим додатком до нього.⁴⁵ Імператор у своєму осудженні послання Іви, – розмірковує Факунд, – перебільшує, говорить неправду. Він говорить: «Послання Іви нечестиве й безбожне». Та хіба нечестиві й безбожні такі слова: «Церква говорить, так і я навчений від початку й утверджений божественним ученням. Два єства, одна сила, одна особа, якою є один Син Господь наш Ісус Христос». Невже сповідання двох при-

род у Христі є безбожжям та нечестям?⁴⁶ Кажуть, що потрібно осудити Іву й піддати анафемі тому, що від погано говорить про св. Кирила, писав проти Кирила та його 12 анафематизмів. Що ж, так було. Але, у такому випадку, треба осудити не лише Іву, але й св. Геннадія, архієпископа Константинопольського, і св. Ісідора Пелусіота, тому що й вони погано відгукувалися про Кирила. Ось, що писав Геннадій проти Кирила: «Горе мені від злих, жаль, жаль! Я зустрічаюсь із якимись Кирилами Єгипетськими і з такими богохульствами, які богохульства я почув! Нехай здіймуть плач на нас, щоб з очей наших лилися сльози, і з вій наших текла вода» (Єр. 9: 18). Ісідор Пелусіот писав Кирилу: «Пристрасть притупляє гостроту зору, заздрість повністю засліплює. Роби так, щоб справи піддавались справедливому випробуванню. Сам Бог, хоча знає все наперед, але ж допустив Собі спуститися й бачити плач садомлян, даючи їм приклад старанного слідування. Багато з тих, що зібралися на собор Ефеський (Третій Вселенський), висміюють тебе як у комедії, тому що ти не знайшов того, що православне й Христове, але лише мстився за свої особисті образи. Кажуть: ти діяв як родич Феофіла (архієпископа Александрійського, який ворогував із Златоустим і наслідував його). Якщо осуджувати Іву, – хоче сказати Факунд, – то необхідно осуджувати Геннадія та Ісідора; чому ж не роблять цього?»⁴⁷ На захист Феодорита⁴⁸ Факунд говорить зовсім небагато; виправдання його він робить на підставі діянь Халкідонського собору й ставленні отців цього Собору до Феодорита.⁴⁹ Імператор Юстиніан, що почав справу про трьох глав, зустрічаючи такий сильний спротив своїй волі в Західній церкві, не зупиняється на півдорозі. Зі свого боку, він вживає нових заходів, які ще рішучіше мають послужити меті. Чим більше західні знаходили підстав до виправдання трьох глав, тим із більшою ревністю Юстиніан вишукує факти, які б переконали церкву в правильності та законності осудження трьох глав. Із цим наміром імператор збирає помісний собор у Мопсуесті, місті, де був єпископом Феодор Мопсуестійський; собор мав дослідити питання: чи було ім'я Феодора внесене тут до церковних диптихів? Негативна відповідь, яку дав Собор, мала б стати новою зброєю для Юстиніана в боротьбі із захисниками трьох глав та найкращим виправданням його прагнень. Собор цей проходив 550 року в травні. Головою Собору бум митрополит Іоан із міста Аназавра, членами собору були 8 єпископів. На соборі були пресвітери, диякони, іподиякони й читці Мопсуестійської церкви; також у ньому взяли участь кілька представників світської влади (Діяння... V, 191) Сюди було викликав багато свідків із людей літніх

духовного та світського чинів, які мали дати відповідь на питання: чи пам'ятають вони, щоб ім'я Феодора читалось у церковних диптихах і чи не знають, коли воно вилучене з них. Свідками з боку духовного чину були одинадцять пресвітерів, один архідиякон, п'ять дияконів; декому з цих свідків було біля 80 років і, відповідно, вони могли засвідчити те, що належало далекому минулому. З боку осіб світського чину на Собор з'явилося 17 чоловік, за родом своїх занять це були начальники, воєначальники, царедворці, архітектори, адвокати, носильники померлих. Деяким із них було за 70 років. (Діяння... V, 195 – 196, 199, 209). Усі свідки духовного чину засвідчили: «Не знаємо і не чули, щоб Феодор, який був єпископом цього міста, був проголошений у церковних диптихах; але чули, що св. Кирило, колишній єпископ великого міста Александрії, внесений замість Феодора в диптихи, до яких внесені померлі єпископи, і навіть донині він вписаний та проголошується з іншими єпископами (тобто, замість Феодора, учителя Несторія, введений противник цього єретика, Кирило). Бо не знаємо й не чули, щоб у нашому місті був єпископ на ім'я Кирило. А той Феодор, єпископ, який читається в диптихах, помер три роки тому, а отже, був інший Феодор, а не той, про кого велося розслідування. (Діяння... V, 199 – 200). Покази свідків світського чину нічим не відрізнялись від показів кліриків (Діяння... V, 207 і далі). На Соборі були розглянуті диптихи, у яких були записані імена єпископів міста Мопсуеста, що поминалися в цьому місті і що зберігались разом із священними сосудами в ризниці; крім цих диптихів, були принесені на Собор і два інших диптихи, більш давні, які вже не використовувались і були написані на пергаменті. Диптихи, на вимогу Собору, були зачитані вголос; у них на тому місці, де мало бути, за хронологією, ім'я Феодора, про якого йшла мова, внесено було ім'я Кирила. Правда, у них згадувалось ім'я Феодора, але, як свідчив порядок імен, це був Феодор-єпископ, недавно померлий. Після прочитання диптихів кожен із присутніх єпископів і сам особисто роздивлявся диптихи, аби уникнути всяких сумнівів. Потім єпископи почали вимагати від працівника ризниці, щоб він поклявся перед Євангелієм, що у нього немає інших диптихів, більш давніх, що той і виконав (Діяння... V, 177 – 198). Тоді голова Собору митрополит Іоан так виклав результати досліджень Собору: «Зрозуміло показано, що попередній Феодор, який був єпископом у цьому місті, у давні часи не був проголошуваним при божественному таїнстві, він був виключений зі священних диптихів і замість його імені вписаний був святої пам'яті Кирило. Адже це яскраво й безсумнівно доводило вимовлене з

клятвою свідчення мужів, які тепер поставлені на середину (як свідки). І самі ми, маючи на руках диптихи попередніх єпископів цього міста, воістину знайшли, що про попереднього Феодора не було внесено жодного згадування, а внесено було ім'я Кирила; а те, що священні диптихи, які представлені були, правдиві, це ми побачили з їхнього вигляду. Вони яскраво показали, що Кирило внесений на місце іншого тому, що в цьому місті не було жодного пастиря з таким же ім'ям, відповідно до того, що з'ясовує велика кількість свідчень. Твердження свідків зробило очевидним і те, що Феодор, записаний в кінці диптихів, не попередній Феодор, не той, що помер три роки тому (Діяння... V, 212). Про результати Собору було повідомлено імператора й папу (Діяння... V, 214 та ін.; 216 та ін.).

З тою ж метою, з якою зібраний був собор Мопсуестійський, тобто з метою підірвати довіру до захисників трьох глав, визнати безпідставність їхніх домагань, імператор Юстиніан, вірогідно в 551 році, обнародував релігійний указ, який особливо примітний тим, що він з великою ретельністю прибирає заперечення, які робились проти осудження трьох глав. Цей указ Юстиніана складається з трьох частин. У першій міститься богословствування про Св. Трійцю і про воз'єднання у Христі двох сутностей, Божественної і людської, причому імператор усуває всі хитромудрощі, за допомогою яких монофізити захищали своє лжевчення (Діяння... V, 508 – 528). У другій частині містяться анафематства №№ 11, 12 і 13, у яких вимовляється анафема на Феодора Мопсуестійського, деякі твори Феодорита й відомий лист Іви. Анафематство 11-те гласило, якщо хтось захищає Феодора Мопсуестійського, який говорив, що один був Бог-Слово, а інший – Христос, який був під владою пристрастей душевних і хтивості плотської і хрестився в ім'я Отця, Сина і Св. Духа, і через хрещення отримав благодать Св. Духа, і удостоївся всиновлення і за подобою царського зображення приймає поклоніння в особі Бога-Слова, і після воскресіння став незмінним у помислах й абсолютно безгрішним, – і ще, який говорив, що єдність Бога-Слова з Христом була такою ж, про яку каже апостол стосовно чоловіка і дружини: і будуть двоє одна плоть (Єф. 5: 31), – отже, якщо хтось захищає цього Феодора, який так богохульствував, а не піддає анафемі його й твори його, і ті, які мислять подібно до нього, тим хай буде анафема». Анафематство 12-те гласило: «Якщо хтось захищає твори Феодорита, які він написав на захист еретика Несторія проти правдивої віри й проти Третього Вселенського собору та 12 глав св. Кирила, а в тих нечестивих творах він говорить, що єднання Бога-Слова було лише співвідносне з якоюсь людиною, і з цієї причини він, Феодорит, називає нечестивими вчителів Церкви, які спові-

дають іпостасне єднання Бог-Слова з плоттю, і, більше того, не визнає Богородицею Св. Пріснодіву Марію, – отже, якщо хто захищає згадані твори Феодорита, а не піддає їх анафемі, тому хай буде анафема». В анафематстві 13-му говорилось: «Якщо хтось захищає нечестиве послання, яке написав Іва до Марія Перса, еретика, яке відкидає, що Бог-Слово став людиною і що не Бог-Слово, який втілювався від Діви, народився, а народилась від неї проста людина, яку Іва називає храмом, так, що один є Бог-Слово, а інший – людина, і крім того, звинувачує св. Єфеський собор, начебто він без суду й слідства засудив Несторія, і називає св. Кирила еретиком, а Несторія та Феодора з їхніми нечестивими творами вихваляє та захищає – отже, якщо хтось захищає згадане нечестиве послання або називає правдивим його чи частину його, а не піддає анафемі, тому анафема. (Діяння... V, 532 – 534). У третій, найважливішій частині, указ розглядає заперечення, що робились противниками імператорського указу на користь трьох глав. Так, стосовно Феодора Мопсуестійського, ці противники заперечували: 1) хоч твори Феодора і мають помилки, але ж звідси не випливає, що разом із творами треба піддавати анафемі й особу автора; достатньо анафематствувати лише твори Феодора. На це Юстиніан відповідає: хто мислить так, той не знає Священного Писання, у якому говориться, що: бо однаково ненависні богу і нечестивець, і нечестя його. (Прем. 14: 9). Буде покаране як і діяння, так і той, хто його вчинив. Противники далі заперечували: 2) не можна анафематствувати Феодора, бо він уже помер. Аби прибрати це заперечення, указ говорить, що ніщо не заважає еретика, який у свій омані залишається на все життя, піддати анафемі після смерті. Так робилось із багатьма як давніми, так і більш близькими до нашого часу еретиками, тобто Валентином, Василидом, Маркіоном, Керінфом, Маніхеєм, Евномієм. Що нечестиві, хоча особисто за свого життя й не піддавались анафемі, але ж після смерті анафематствуються кафолічною Церквою, що видно з діянь св. Соборів. Так, Нікейський собор безіменно піддав анафемі тих, хто підтримував нечестиве вчення Арія. На доказ цієї ж думки, указ посилається на слова блаж. Августина, який так писав єпископам африканським, коли постало питання, що один із колишніх єпископів карфагенських Цеціліан ухилився від церковного Передання, через що відбувались розділення в церкві Карфагенській: «не варто б через нього відділятися від Церкви, тому що якби було справедливо, що говорили на Цеціліана і якби відкрилось, що він у чомусь мислить всупереч Церкві, то він, Августин, піддав би його анафемі й після смерті». Притому, – продовжує розмірковувати Юстиніан, – якщо не можна анафематствувати еретиків після їхньої

смерті, то в такому випадку не варто й виправдовувати після смерті тих, кого за життя осудили несправедливо. Якщо було б так, то не був би виправданий ні Іоан Златоустий, якого Церква виправдала після смерті, ні Флавіан, архієпископ Константинопольський, який теж виправданий після смерті собором Халкідонським. Далі ж проти осудження Феодора заперечували: 3) не варто піддавати анафемі Феодора тому, що він помер у спілкуванні з Церквою. У відповідь на це заперечення Юстиніан, перш за все, розтлумачує поняття спілкування з Церквою, із якого випливало, що несправедливо вважати Феодора, померлим у спілкуванні з Церквою. У спілкуванні з Церквою знаходяться тільки ті, що до кінця дотримуються загального вчення благочестя, яке проповідується в Ній, а оскільки Феодор постійно перебував у нечесті, то й помер поза спілкуванням із Церквою. Та й Собор, зібраний у Мопсуесті, показав, що він не вважається померлим у спілкуванні з Церквою. Оскільки ім'я його в місті, де він був єпископом, було викреслено з церковних диптихів. Нарешті, захисники трьох глав у протидію осудженню зазначали, що 4) не можна осуджувати Феодора, оскільки про нього схвально відгукувались деякі представники церковного авторитету. Наприклад, св. Кирило та Іоан Антіохійський з Собором. Юстиніан покладає на себе завдання відкинути й це заперечення. Він погоджується з тим, що Кирило говорив щось на захист Феодора, але зазначає, що набагато більше було сказано Кирилом проти Феодора. Тому сказане Кирилом на його користь, не звільняє Феодора від осудження. Що ж стосується того, що до Феодора схвально ставиться Іоан Антіохійський і Собор антіохійських єпископів, то Юстиніан звертає увагу на те, що Іоан і єпископи підвідомчі йому, були ворогами Кирила й захисниками Несторія, тому й писали на користь Феодора через ворожнечу з Кирилом, і помилялися. Та якби хтось із осіб, гідних поваги в Церкві, і хвалив Феодора, то це не допоможе його виправданню; адже історія вважає, що багато хто зі святих отців хвалили деяких еретиків, як, наприклад, святі Дамас (папа), Афансій і Василій – Аполлінарія, а папа Лев – Євтихія; однак після того, як розкрилося їхнє нечестя, еретики не уникнули осудження й анафемі, яка згодом була проголошена проти їхніх осіб та нечестя. Лист Григорія Богослова до Феодора, на який також посилалися захисники трьох глав, указ визнає несправжнім (Діяння... V, 541 – 551). У тій же третій частині свого указу імператор ретельно розглядає і ті заперечення, які противники осудження трьох глав робили, щоб показати незаконність осудження послання Іви. Прихильники трьох глав щодо Іви заперечували: 1) що послання Іви було прийняте святим Халкідонським собором.

Імператор в указі не погоджується з подібним поглядом і говорить: яким чином можна вважати послання це прийнятим Собором, коли Собор після прочитання послання прямо й рішуче почав вимагати від Іви піддати анафемі Несторія та його вчення, яких воно мало на меті захистити. Якби Собор прийняв послання, то осудженням Несторія, якого вимагали від Іви, він у такому випадку осудив би й самого себе. Далі захисники трьох глав говорили: що 2) не можна засуджувати послання тому, що в ньому є висловлювання православні, а саме говориться: у Христі два єства, одна сила (влада), одна особа. Імператор вважає, що це висловлювання не може свідчити про істинну віру автора послання, передусім тому, що послання сповнене думок несторіанських і, відповідно, висловлювання «два єства» слід розуміти також у значенні несторіанському, тобто, висловлювання «два єства» застосоване замість висловлювання «дві особи»; далі у тому ж посланні автор називає Христа храмом, у якому перебував Бог-Слово, і, відповідно, він проповідує вчення про те, що у Христі дві особи, а це вчення несторіанське; зрештою, і Несторій учив, про два єства у Христі, однак засуджений, – недостатньо сповідати два єства у Христі, але треба визнавати і їхнє іпостасне єднання, чого не робить послання Іви. Кінець кінцем захисники трьох глав стверджували, що 3) не можна осуджувати послання на тій підставі, що воно внесено до соборних кодексів (записів). Заперечення, звичайно, жалюгідне, і Юстиніану не коштувало великих зусиль спростувати його. Юстиніан говорить: якби ця думка була правильною, то довелось би виправдати й Несторія, і Євтихія, тому що з їхніх творів та висловлювань багато наведено в соборних діяннях; але хто не знає, що це наводиться не для того, щоб показати їхнє вчення правильним, але для того, щоб викрити його? Притому треба взяти до уваги й те, що на Соборах дехто з присутніх на них висловлюють будь-що через пристрасність, а не за знанням. Але ніхто не слухає того, хто говорить щось від себе приватно, усі спрямовують увагу лише на те, що визначено всіма для загальної згоди ((Діяння... V, 535 – 540).

Таким чином, імператор Юстиніан не шкодував сил для того, щоб схилити Церкву до осудження трьох глав. Та справа ледве просулася. Західна церква не припиняла чинити спротив цьому осудженню. Сам папа Вігелій під впливом західних єпископів та духовенства почав вагатися у своєму рішенні – виголосити анафему на трьох глав. За таких обставин, імператор для остаточного вирішення питання постановив скласти новий Вселенський собор, П'ятий.

¹ Біблія. Книга Священного Писання Старого та Нового Завіту: В українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української.

² Історія П'ятого Вселенського собору та певні відомості з історії спору про трьох глав викладені в V томі Діань Вселенських соборів, перекладених при Казанській Духовній академії. Ми будемо користуватись першим виданням цього тому.

³ Феодор Аскида був оригеністом, тобто послідовником церковного учителя III століття Оригена, який помилявся в ученні про Трійцю, походження душ людських, створення світу, викуплення та ін. Та оскільки Юстиніан вів рішучу боротьбу з оригенізмом, то Феодор, аби допомогти своїй партії, указуючи Юстиніану на необхідність осудження трьох глав, тим самим хотів відволікти його увагу від оригенізму, спрямувавши його в інший бік. Див.: *Liberatus. Breviarium causae Nestorianorum et Eutychnianorum*. PL. T. 68. Col. 1049; *Facundus. Pro defensione trium capitulorum*. PL. T. 67. Col. 532, 627.

⁴ *Ibid.*, а також: Евагрий. Церковная история. Кн. IV. Гл. 38.

⁵ Гефеле в «Истории Соборов» (Vd. 2. Ausg., 1856). S.777.

⁶ Назви *глав* Феодор, Феодорит та Іва отримали не тому, що вони були главами несторіанської ересі (наприклад, Іва був зовсім малопомітною особистістю в несторіанських рухах), а тому що в указі Юстиніана кожному з них було присвячено окрему главу чи параграф; таких глав або параграфів, у яких шлося про цих осіб, було три; звідси спір відбувався на початку власне про три глави указу Юстиніана, та незабаром цей первісний символ виразу *три глави* загубився й главами стали називатись самі особи Феодора, Феодорита та Іва.

⁷ *Facundus. Ibid. Col. 582.*

⁸ *Ibid. Col. 667.*

⁹ Те, що в указі говорилося про всіх трьох осіб, це видно *apud Facundum. Ibid. Col. 527.*

¹⁰ Детальніше про вчення Феодора буде сказано при викладі історії V Вселенського собору. Див. Єпископ Иоанн. История Вселен. Соборов. М., 1871. С.147 – 149. Вып.1.

¹¹ Якщо тільки ці укази справді були видані за часів Феодосія у тому вигляді, як вони читаються в Діяннях V Вселенського собору, тобто якщо в них в них і раніше поруч з іменем Несторія стояло ім'я Феодора, чого, однак, учений Гефеле не визнає (*Op. cit. Bd. II. S. 779*)

¹² Гефеле. Указ. соч. Bd. II. S. 190 – 191.

¹³ Т. IV «Діяння» ми цитуємо всюди за першим його виданням.

¹⁴ Гефеле. Указ. соч. S. 269; Діяння... V, 126.

¹⁵ *Facundus. Op. cit. Col. 709-710*

¹⁶ *Ibid. Col. 715.*

¹⁷ *Ibid. Col. 728.*

¹⁸ *Ibid. Col. 717 – 718.*

¹⁹ Лебедев А. П. Вселенские соборы IV и V вв. С. 156-157, 182. СПб., 2003

²⁰ Гефеле. Указ. соч. Bd. II. S. 782.

²¹ Єпископом Гардаширський у Персії.

²² На жаль, звістки про те, за яких умов підписались східні єпископи, збереглись у свідченнях лише західних письменників, упереджених щодо питання про трьох глав; чи справді було так, як представляли вони, – судити неможливо. Див.: *Facundus. Pro defensione trium capitulorum. Col. 625. Pl. T. 67*

²³ *Facundus. Op. cit. Col. 626*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Liberatus. Breviarum causae Nestorianorum et Eutychnianorum. Col. 1049. PL. T.68*

²⁷ *Facundus. Op. cit. Col. 623, 624*

²⁸ *Pontiani Epistola ad Iustinianum. PL. T. 67. Col. 994 – 998.*

²⁹ *Facundus. Op. cit. Col. 624*

³⁰ *Fulgentii Ferrandi Epistola ad Pelagium et Anatolium diaconos urbis Romae. Col. 922 – 926. PL. T. 67*

³¹ Ibid. Col. 926

³² Ibid. Col. 926 – 927

³³ Facundus. Op. cit. Col. 624

³⁴ Про умови прибуття папи Віглія в Константинополь історичні відомості різні: хронограф Феофан говорить, що папа тому прибув до Константинополя, що Рим захопили готи. (Theophanes. Cronographia. Col. 496. PG. T. 108); Гефеле в «Історії Соборів», спираючись на письменника IX століття Анастасія Бібліотекаря, розповідає трагічні обставини, за якими папа як полонений був відправлений до Константинополя (Гефеле. Указ. соч. Bd. II. S. 792); простіше розкриває справу у своїй хроніці латинський письменник Віктор, коли говорить, що імператор розпорядився, щоб папа терміново прибув до столиці Юстиніана (Victor Tunnontsis. Chronicon. Col. 958. PL. T. 68).

³⁵ Theophanes. Op. cit. Col. 496.

³⁶ Гефеле. Исторыя соборов. Bd. II. S. 794, 797. Документ, у якому папа висловив своє публічне осудження трьох глав, називається *Judicatum*.

³⁷ Victor Tunn. Op. cit. Col. 958.

³⁸ Ibid.

³⁹ Facundi, Hermionensis episcopo Pro defensione trium capitulorum. Col. 581, 583 – 584.

⁴⁰ Ibid. Col. 607 – 610.

⁴¹ Ibid. Col. 771.

⁴² Ibid. Col. 778 – 783.

⁴³ Ibid. Col. 793 і далі.

⁴⁴ Facundus. Op. cit. Col. 561.

⁴⁵ Ibid. 574 і далі.

⁴⁶ Ibid. Col. 566.

⁴⁷ Ibid. Col. 571 – 574.

⁴⁸ Ibid. Col. 637 і далі.

⁴⁹ Подібний і критичний виклад твору Факунда, що розбирається, див. у книзі п. Доброклонського «Сочинение Факунда в защиту трёх глав» (М., – 1880).

